

MIŠKO KRANJEC, RDEČI GARDIST. Kranjčev roman *Rdeči gardist** je široko zasnovana epska pripoved, a celo iz te široke zasnove se je pisatelju razvlekel bolj, kot je to sam pričakoval. Po njegovi napovedi v prvi knjigi naj bi roman obsegal dva dela, v drugi knjigi napoveduje še tretji del, kar kaže na to, da mu je snov pod peresom sproti naraščala.

Delo zaobjema dogodke v Prekmurju v jeseni leta 1918 in spomladi leta 1919. Tedaj se je končavala prva svetovna vojna in Prekmurje, ta tradicionalna madžarska pokrajina z »vendsko« govorečim prebivalstvom, se je znašlo na odločilni zgodovinski prelomnici. Ideja o združitvi južnih Slovanov v eno državo je pljusnila tudi v do tedaj madžarski »Muravidek«, na drugi strani pa je bila zlasti med malomeščanstvom v prekmurskih mestih še trdno zasidrana navezanost na krono sv. Štefana. V času, ko so se meje spreminjale, ko so padale stare življenjske norme in nastajale nove, ko so se temelji dobre stare Evrope zamajali kot še nikdar dotlej, je vzvalovilo tudi po Prekmurju. Razen vprašanja o državni pripadnosti se je na mah pojavilo še več drugih vprašanj, ki so neosveščenega, pasivnega in izkoriščenega prekmurskega človeka silila k razmišljanju, k opredeljevanju pa tudi k akciji. Frontni vojaki, posebno tisti, ki so v Rusiji doživeli revolucijo, so širili prevratne ideje, ljudstvo je začelo segati po bogatih trgovinah, ki so med vojno iskale le dobiček, ter po grofovski zemlji; mnogi so se čez Muro ozirali na štajersko stran, kjer se je general Maister boril za čim večji kos Slovenije. Vse te nacionalne in revolucionarne težnje pa so zadevale ob prepričanje, naj bo tudi poslej tako, kot je bilo toliko časa dotlej.

Misel, da bi prekmurske dogodke iz teh nemirnih časov povezal v roman, se je Kranjcu najbrž porodila nekje ob njegovem romanu *Mladost v močvirju*. Že tam pisatelj prikazuje prekmursko reberijo ob koncu prve svetovne vojne, ki je sicer obstajala le v ropanju trgovin, ki pa je vendarle pričala o tem, da se je v ljudstvu prebudil revolucionarni duh. A iz romana *Rdeči gardist* spoznavamo, da je bil ta spontani, a neorganizirani prekmurski upor le delček vsega nemira, iskanja in prekucij, ki so v prvem povojnem letu pretresale deželo onkraj Mure. Morda pa je imel Kranjec pri leposlovnem oblikovanju prekmurskih dogodkov pred seboj tudi Vorančevo Požganico in njeno koroško vprašanje ter ji je hotel ustvariti svoj prekmurski pendant, toda avtor Gardista je nedvomno imel pred seboj širši kompleks zgodovinskih dogodkov. In ves ta konglomerat nemira in trenj skuša pisatelj temeljito razčistiti; vsa dejanja in osebe, ki soodločajo pri usodi Prekmurja ali pa so le drobna zrna v viharju, polaga na tehtnico nacionalnega osveščenja oziroma socialne pravičnosti. In še posebno se trudi, da bi svojim sodbam, iz katerih je sestavljen dobršen del tega obširnega teksta, dal ustrezno zgodovinsko veljavo. Pri tem pisatelj uporablja različne zgodovinske vire, številne citate ter skozi ves ta material prodira proti resnici, za katero se pa navzlic temu večkrat zdi, da je bolj pisateljeva kot zgodovinsko objektivna. Toda o tem pozneje. Za zdaj samo ugotovitev, da je roman na mnogih mestih bolj zgodovinski traktat kot umetniško pričevanje o resničnih razmerah in dogodkih določenega prekmurskega obdobja.

Koliko je Kranjec v romanu verno prikazal številne sile in peripetije, ki so prve mesece po vojni vznemirjale Prekmurje, o tem bi seveda moral izreči svojo

* Miško Kranjec, *Rdeči gardist*. Pomurska založba.

sodbo zgodovinar. Nas tu bolj zanima vprašanje, kako je Kranjcu uspelo upodobiti človeka, pa naj bo to čisto preprostega, zaverovanega v samo svojo eksistenco, ali pa više usmerjenega, z voditeljskimi ambicijami obremenjenega. In kako so se v vseh teh ljudeh križale, se spreminjale ter si nasprotovale neke nove ideje, ki so tako v socialnem kot v nacionalnem pogledu spodkopavale prekmursko patriarhalnost.

Glede na to, da je Rdeči gardist skrbno izdelan zgodovinski roman, je seveda nujno, da v njem nastopajo tudi avtentične zgodovinske osebnosti. Še več: v celotnem tekstu imajo precej vidnejše mesto kot tiste, ki jih je ustvarila avtorjeva domišljija, in tako bi najbrž bila umestna celo trditev, da v romanu kronist ves čas izpodriva umetnika. Vsi važnejši dogodki so koncentrirani pravzaprav okrog teh zgodovinskih oseb in videti je, da jim je pisatelj namenil toliko več prostora, kolikor bolj so s svojimi akcijami orali po ledini do tedaj neosveščenega Prekmurja. Posledica te pisateljeve orientiranosti je potem dejstvo, da so te osebnosti bolj plastično in bolj problemsko prikazane kot one druge, da prav te pomenijo tisto jedro, ob katerem se brusijo stare in nastajajoče razmere in okrog katerega so nagnjeni tudi pisateljevi osebni nazori in sodbe o prekmurskih dogodkih izpred pol stoletja.

Jasno je, da bralec, ki se prebija skozi Kranjčevo kroniko in ki prekmurske zgodovine ne pozna, lahko samo domneva, katere osebe so ob koncu prve svetovne vojne resnično skušale oblikovati prihodnjo podobo Prekmurja in katere so zrastle v pisateljevi delavnici. Toda s potekom dogodkov se stvari jasniijo. Že v prvem delu romana stopa na površje duhovnik Jožef Klekl starejši, urednik Novin in voditelj ogrskih Slovencev na Madžarskem. Kranjec temu ostarelemu in bolehnemu voditelju posveča kar veliko pozornost, vendar brez tehtnejše potrebe. Iz romana je namreč razvidno, da Klekl ni igral odločilne vloge v igri naprednih in konservativnih sil v tedanji prekmurski zmedi, pač pa je s previdno politiko skušal ohranjati predvsem le svojo svetost. A navzlic temu da se Klekl umika in le na pol opredeljuje, je na nekaterih mestih dovolj problemsko prikazan. A samo na nekaterih mestih. Kranjcu se v splošnem ni posrečilo prikazati Klekla kot predstavnika odmirajoče miselnosti v družbi ogrskih Slovencev, kot bivšega voditelja, ki se muči v svojih dilemah in se ne more sprijazniti s tem, kar prihaja. Njegov lik ostaja na koncu dokaj protisloven, zakaj v romanu se ostro križajo pisateljeve sodbe o njem in zgodovinska dejstva, ki jih avtor sam vključuje v svoj tekst. Madžari ga namreč preganjajo in obsojajo kot pripadnika Jugoslavije, Kranjec ga polemično razkrinkava kot svetohlinskega služabnika svetoštefanske krone. Tu zdaj ni važno, kje je zgodovinska resnica. Važnejše za roman je, da je Kranjec s Kleklom zgrešil svoj namen. Ves njegov dialog s tem nesrečnim Kleklom bralca ne prepriča, ker je preveč nasilno tendenčen, ker je preveč očitna pisateljeva namera, da bi Klekla dehabilitiral, in ker pisatelj ostri polemični, mestoma celo ironični ton v tem dialogu kot da izvira iz osebne antipatije do svojega literarnega junaka. Take nasilnosti pa resna literatura seveda ne prenese in se je pisatelju v tem primeru sama maščevala. Maščevala tako, da Klekl kljub svoji izraziti konservativnosti, ki je s politično-zgodovinskega vidika gotovo nesporna, navsezadnje stoji pred bralcem kot žrtev, ki jo zaradi pripadnosti k svojemu ljudstvu preganjajo Madžari in ki na drugi strani mora stati v ognju svojega literarnega upodabljalca, ali pa vsaj kot tragična zmeta, ki ni doumela novega časa in ne pozitivnih silnic, ki ta novi čas ustvarjajo.

Čisto drugače je prikazan Vilmoš Tkalec, mladi učitelj, okrog katerega se odigrava večji del prekmurske zgodovine v prvih povojnih mesecih. Njegova ambicioznost, združena s precejšnjo mero organizacijskih sposobnosti, ima v romanu dokaj stvarne korenine. Tkalec kaj hitro postane eden od glavnih protagonistov v vrtincu prekmurskih dogodkov. Ob ljudski reberiji se postavi na stran madžarske gospode in v Medmurju krvavo zatre upor, ko hrvatski oficir Jurišič z maloštevilno vojsko zasede Prekmurje, je potem ravno Tkalec tisti, ki ta »Vendvidek«, spet z vojsko seveda, vrne Madžarom. A Tkalčev čas pride šele tedaj, ko se v tem delu Madžarske pojavi njegov stric dr. Obal, socialist in človek precejšnjega državnega ugleda. Tkalčeva zvezda nenadoma bleščeče zasije. Pot navzgor je utrta. Toda na Madžarskem nastanejo usodne politične spremembe. Vlado prevzame komunist Bela Kun ter uvede diktaturo proletariata. A Tkalec se kot Obalov nečak in socialist spet znajde. Postane član direktorija v Murski Soboti, kar pomeni, da je njegovim ambicijam po veljavi in oblasti zadoščeno. Vendar je preveč nemiren duh, da bi mogel pri tem obstati. V sebi še daleč ni prepričan boljševik, zato se njegovi odnosi z budimpeštansko oblastjo naglo skrhajo. Ne zna se podrežati tako, kot bi se na tem položaju in v tej situaciji moral. Misliti začne na samostojni, neboljševiški »Muravidek«, poveže se z grofom Szaparyjem ter s tujo protiboljševiško gospodo in tako kar na hitro postane vodja kontrarevolucije v Prekmurju. Njegova vojska pa je prešibka, da bi se mogla upirati budimpeštanski intervenciji. Pobegniti mora v Avstrijo, od tam se zateče v Jugoslavijo in kočno izgine nekje na madžarskem ozemlju. Med tem je nacionalna usoda Prekmurja odločena. Končno besedo so rekli v Parizu. Prekmurje pripade Jugoslaviji.

Kranjec je o vseh teh dogodkih nabral ogromno zgodovinskega materiala. Naravnost občudovati je treba to veliko pisateljevo sposobnost za odkrivanje najraznovrstnejših podrobnosti, pa naj gre za potek dogodkov, za odnose med protagonisti te napete igre ali za miselne in nazorske peripetije v posameznikih. Pisatelj je spravil na prizorišče celo množico oseb in likov, ki vsak po svoje ilustrira razmere v tedanjem Prekmurju, v celoti pa vsa ta množica dovolj nazorno predstavlja idejni nemir in negotovost prvih povojnih let v tem delu Evrope.

In nemara je ves ta nemir najbolje poosebljen v Tkalcu samem. Ta ambiciozni učitelj in neutrudni dejavnik je včasih skoraj bolj abstraktna kot konkretna podoba voditelja, kajti ne odloča se po temeljitejših preudarkih, pač pa njegove odločitve kar presenetljivo padajo v razvoj, ko da bi moral delovati po ukazu nedoločenih, nedoumnih sil, ko da bi bila v njem mučno prisotna sinteza najbolj heterogenih idejnih spoznanj in življenjskih teženj. Tkalca tudi ne spoznavamo prek pisateljevih osebnih, politično pobarvanih oznak niti prek njegovega a priori odklonilnega stališča, kot se je to zgodilo s Kleklom, ampak ga vidimo v kompleksni, objektivni podobi. Ta sicer ni psihološko niti idejno globoka, je pa narisana s tako nazornimi črtami in s tako zgovornimi dejanji, da pomeni pristen odsev določenega prostora in določenega izjemno odločilnega časa.

Na splošno je zgodovinska situacija v romanu dobro obdelana. Njej nasproti vse tisto, kar je prišlo iz pisateljeve domišljije, pomeni slabšo, manj dognano plat, ki le z medlo lučjo osvetljuje zgodovinske dogodke na Prekmurskem. Z drugimi besedami: Kranjec v tem široko razpredenem romanu ni

uspel upodobiti nobene silovite osebnosti, nobene silovite usode, ki bi organsko rasla iz razpotij in križpotij tedanjega Prekmurja.

A očitno je tudi to hotel napraviti. Roman se namreč pričenja z dezertjem Štefom Pršo, ki se je v Rusiji seznanil z revolucijo, se v zmedi osemnajstega leta zatekel v Prekmurje in zdaj kot oborožen skrivač razmišlja o njegovi socialni in nacionalni prihodnosti. Vsekakor naj bi postal Prša tisti junak, skozi katerega naj bi se prelivale pisateljeve ideje in sodbe in ki naj bi doživel to silovito usodo. Toda množica prekmurskih dogodkov oziroma poglobljanje vanje je Kranjca očitno tako okupirala, mu vzela toliko sil in prostora, da Prša skozi nadaljnji tekst čedalje bolj ostaja v ozadju. Zgodilo se je skoraj natanko tisto kot pri obširni tetralogiji *Za svetlimi obzorji*. Tudi tam že na začetku pritegne bralčevo pozornost Ovsenikov Jelo, kmečki fant bistre pameti, nemirnega duha in eruptivnih dejanj, a v nadaljevanju ga sila avtentičnih zgodovinskih oseb in dogodkov čedalje bolj potiska vstran. Za Pršo je že na začetku jasno, da bo postal rdeči gardist, ki mu je roman pravzaprav namenjen. Toda njegova podoba postaja vedno bolj medla in skoraj odveč. Na začetku je Prša dosleden pripadnik revolucije in jugoslovanstva. Vneto razlaga vaščanom svoje ideje in jih spodbuja pri reberiji, upira se Tkalcčevim načrtom glede prekmurske prihodnosti ter se povezuje z jugoslovanskim gibanjem onstran Mure. To je človek brez osebnih ambicij, je trdno zakoreninjen v ljudstvu in zastopa samo njegove koristi. Toda s prihodom Bele Kuna na čelo madžarske vlade se tudi Prševa doslednost nalomi. Pride v Mursko Soboto in začne sodelovati s Tkalcem pri graditvi proletarske diktature. S tem pride njegovo jugoslovanstvo v krizo, prav tako pa tudi njegova literarna podoba ni več podoba dejavnega junaka, ampak le še neaktiven privesek pomembnejšim osebnostim. Zdi se, kot da bi bil pisatelj s Pršo sam prišel v zadrego, iz katere ne najde pravega izhoda. Ideja Prševega jugoslovanstva je namreč v prvem delu tako tesno povezana z revolucionarnimi težnjami prekmurskega življa, da pisatelj potem v tretjem delu mora nasilno pripeljati Pršo v naročje Madžarske; s tem junak sicer ostane zvest najbolj ekstremni revolucionarnosti, oddaljuje se pa od ljudskih teženj po lastni zemlji in po Jugoslaviji. Nasploh je idejna plat romana in Štefa Prše najbolj konfuzna prav ob prevratu na Madžarskem. Tako pisatelj kot tudi njegov junak ves čas visita med pripadnostjo madžarski revoluciji in med pripadnostjo najpreprostejšemu življu v Prekmurju. Kranjec je sicer s tem nasprotjem ustvaril dilemo, iz katere bi lahko nastalo kaj več, kot moremo najti v romanu; a naslikal je samo nekoliko razklano podobo glavnega junaka Prše, ki pa niti ni tragično pretresljiva niti kako drugače eminentna. Je samo povprečen primer političnega aktivista, ki ne razmišlja globlje, v katerem se ne usedajo tokovi časa in ki navezadnje niti sam točno ne ve, kaj hoče. Prša je tragičen samo na koncu romana, a še ta tragika zadeva zgolj erotično plat njegove osebnosti. Ves čas svoje dejavnosti je razpet med raznimi pogledi na smisel in končni cilj revolucije, ne prodira pa globlje v bistvo tega družbenega pojava, in tako tudi v romantičnih odnosih le išče in tava, tava od strastne in preproste Mankice do prav tako strastne, a nekoliko pomeščanjene židovske Böže. Kakor ne pride nikdar do končnega spoznanja o revoluciji, o vlogi in mestu njegovega Prekmurca v revolucionarnem gibanju ter o nacionalnem vprašanju Prekmurja, tako tudi v osebnem življenju obvisi med dvema dekletoma ter končno ostane praznih rok. Njegovo delovanje je v obeh primerih ovinkasto, manj zavestno kot nagonsko, bolj čustveno kot

razumsko. S tem pisatelj sicer ni izpolnil pričakovanja, kot ga daje v začetku te obširne trilogije, je pa spet razgrnil predse edinstveno podobo prekmurskega človeka, nedejavnega, pasivnega, fatalistično vdanega v svojo nemoč, na drugi strani pa stalno verujočega v boljše in pravičnejše življenje. In tako Prša bolj sodi v vrsto tistih preprostih Prekmurcev, kot jih v romanu predstavljajo Korenova družina z Mankico ali Prševi ožji sorodniki, kot pa v vrsto revolucionarjev, ki so sposobni spreminjati družbene odnose.

Kranjčev Rdeči gardist je na splošno preveč razvlečen tekst, premalo domišljen, preveč hlastavo pisan. Tudi jezik je ponekod površen. Daje pa celovito podobo prekmurskih dogodkov ob koncu prve svetovne vojne in v tem je njegova največja vrednost.

Jože Šifrer

BORIS PAHOR, NEKROPOLA. Pahorjeva *Nekropola** je potopis, bolje, odlomek s potovanja po zahodnem delu Evrope. Pisatelj se je nedeljskega popoldneva ustavil v Vogezih in obiskal nekdanje taborišče Natzweiler-Struthof, ki zdaj z nekaterimi preostalimi relikvijami rabi sodobnemu turizmu, skupaj z veličastnim spomenikom *Nécropole nationale du Struthof*. Zunanji popis kraja in predmetnosti v njem bi še zdaleč ne zadoščal ne njemu, ki je bil na smrt obsojeni taboriščnik v črni reki zla, ne tistim, ki to niso bili, zakaj molk razpadajočih relikvij skrbno varuje krematorijsko preteklost, ki vanjo tujci ne bodo nikoli prodrli. Zanje ve le, kdor jo je preživel. Zato avtorja navdaja občutek ljubosumja, ko procesije turistov skrunijo njegov svet, »prepad zavrženosti, s katero je bila kaznovana (naša) vera v človekov ponos in v prostost njegovega osebnega odločanja«. Hkrati pa se mu utrne misel, da vsa ta romanja vendarle niso tako brezsmiselna. Morda turisti prav v teh trenutkih, ko stoje ob pepelu človeških sobitij in pred vrati krematorijske peči, vsaj skušajo doumeti strahotno usodo taboriščnikov. Ob ti misli se Pahor odpre in želi pripetiti svoj delež spoznavanju črne zgodovine 20. stoletja.

V trenutku, ko Pahor zapušča zunanji prostor, kakršen se kaže nadašnjemu turistu, njegov potopis preneha biti potopis v vsakdanjem pomenu besede. Njegovo potovanje se premakne v notranji svet, v spominsko plast, ki se prebuja ob pogledu na znani svet preteklosti in groze. Poslej je Nekropola predvsem pričevanje o krematorijskem svetu, vendar ne pričevanje v linearnem smislu, kajti glavno vlogo zdaj prevzame navzkrižje asociacij in je zato preteklost predstavljena brez obveznega, navzven urejenega toka. Pisatelj se prepušča notranji dinamiki, ki zadobi v prostorski neomejenosti in v razbiti časovni retrospektivi naravo črne sile in nosi bravca s seboj. Razumljivo, Pahor si je s to knjigo postavil odgovorno nalogo, da prvič v strnjeni in dovolj razsežni obliki naslika svoj taboriščni svet. Moderna pripoved v načinu notranjega monologa mu je omogočala, da je v očitni zunanji okvir taborišča Natzweiler-Struthof vpletel tudi vsa tista doživetja in podzavestne reflekse, ki so povezani z drugimi njegovimi taborišči (Dachau, Dora, Harzungen, Bergen Belsen), deloma pa sega celo izven lastnega doživljajskega sveta s povzemanjem nekaterih znanih resnic krematorijske zgodovine, saj mirno priznava, da mu je bilo marsikaj celo v lastnem taborišču neznano in je mnoge resnice odkril šele ob ponovnem obisku. Hkratna prisotnost širšega kompleksa stopnjuje dinamični

* Boris Pahor, *Nekropola*. Založba Obzorja 1967.